

MALI RJEČNIK VELIKE VRIJEDNOSTI

Mali staroslavensko-hrvatski rječnik, Stjepan Damjanović, Ivan Jurčević, Tatja Kušćević, Boris Kuzmić, Milica Lukić, Mateo Žagar; Zagreb, Matica hrvatska, 2004., 321 str.

Kad god se hoće započeti opis nekoga rječnika uvijek je prikladno prisjetiti se francusko-talijanskoga filologa i erudita Josepha Justusa Scaligera koji je poučen dugogodišnjim leksikografskim iskustvom ustvrdio da zločince ne bi trebalo kažnjavati prisilnim radom ili smrtnom kaznom, nego bi im trebalo povjeriti mukotrpan posao sastavljanja rječnika kao provjereno ubojitije sredstvo. I sada, nekoliko stoljeća kasnije, njegova tvrdnja ne

gubi na snazi unatoč računalnoj svemoći u prikupljanju, obrađivanju i raspoređivanju određene jezične građe, te usprkos mnogobrojnosti uključenih suradnika koji posao olakšavajuće cijepaju u dogovorom uspostavljene manje cjeline.

Teškoće su uvijek i svagdje iste pa radilo se i o priručnim rječnicima kojima nesumnjivo pripada Mali staroslavensko-hrvatski rječnik čije autorstvo "supatnički" potpisuje mala, ali vrijedna skupina hrvatskih staroslavlenista. Iako područje bavljenja najstarijim slavenskim jezikom nudi različita polazišta za njegovo proučavanje svima onima koji se odluče odabrati ga za cilj svojih znanstvenih stremjenja pa posljedično i kao vjerojatno mjesto razlike, "stari" i "mladi" iz toga filološkog odjeljka ipak su nastupili udruženo obogaćujući rječnik vrlinama izniknulim iz osposobljenosti koju u jednih čini dugogodišnje radno iskustvo, a u drugih ustrajnost i mladenački pronicavo oko. Iskustvo i uvid stručnjaka uobličili su dragocjeno djelo namijenjeno prije svega studentima hrvatsike i slavistike te svima onima kojima je slavenska jezična starina zanimljivost sama po sebi. Dragocjenost je tim veća što sličnih izdanja nije dosad bilo na hrvatskom jezičnom prostoru pa su studenti i znatiželjnici obično morali ostajati u granicama obimno nedovoljno razrađenih rječnika u sklopu staroslavenskih čitanaka i gramatika. Veće sreće nije bilo ni s većim rječnicima staroslavenskoga jezika, uglavnom zbog njihove starosti i manje dostupnosti, sveukupne nedovršenosti (primjerice zamišljeni Rječnik crkvenoslavenskoga jezika svih redakcija), potom specijaliziranosti (Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije) ili jednostavno zbog njihove višedijelnosti i težine, tj. neprikladnosti za svakodnevnu uporabu. Ciljani korisnici moći će posegnuti za Malim staroslavensko-hrvatskim rječnikom s velikom sigurnosti da će pro-

naći glavninu svih riječi iz tekstova tzv. staroslavenskoga kanona (X./XI. stoljeće), kako onih glagoljičnih tako i ćiriljičnih. Odabrano rječničko blago teži cjelovitosti u osnovnim crtama pa obuhvaća riječi koje zrale gotovo cijelu isključivo biblijski posredovanu jezičnu stvarnost srednjovjekovnog zapisivača. Gotovo cijelu, jer obrada svjesno oskudijeva osobnim i zemljopisnim imenima upravo zbog ograničene namjene Rječnika. No bez obzira na načelo odabira, kojim se stvara osnovna zaliha jezičnih jedinica, nužni autorski zahvati u raspodjelu, zapis i obradu natuknica ostvarili su nekoliko novina zanimljivih u odnosu na njihovu uspješnost u boljem primateljskom dodiru odabrane jezične građe.

Osnovno je obilježje Rječnika što natuknice nudi u latiničnoj grafiji. Tim dosljedno provedenim postupkom omogućena je veća preglednost i pristupačnost za početnike koji su naučeni na latinicu te još nisu osjetljivi na manje spoznatljive pojedinosti iz staroslavenske jezične raznolikosti. Zornost je svakako općeuočljiva kvaliteta kojom se odlikuju sve rječničke razine opisivanja i popisivanja, a osobito je vrijedno početno bilježenje svakoga slova trostrukim otisnućem: latinčnim te, crvenotiskom, glagoljičnim i ćiriljičnim. Osim što se preglednošću postiže viša razina uporabnosti (funkcionalizacije), posredno se u suvremenosti iznova usustavljuje staroslavenski jezik na nadtekstnoj jezikoslovnoj razini. Inovativnost mnogih rješenja postignuta je i obratnim smjerom koji znači novost u smislu nasljedovanja vlastite nacionalne jezične prošlosti. Na taj je način poštivanjem načela tradicijske pretežnosti glagoljice razriješeno osobito važno pitanje bilježenja nekoliko slova.

Budući da ćiriljični dvoslovi Ѧ i ѧ nemaju svoj glagoljični parnjak u početnom položaju, zamijenjeni su sa ċ i 'š, tj. e [e/je] i ê [ja/je]: Ѧѧъѧѧѧ > ešъъъъ, ѧѧѧ > êma.

Unatoč tomu što ćiriljično jat (ѣ) i dvoslov ja (ѧ) stoje naizmjenično katkad u razlikovnoj ulozi na mjestu glagoljičnoga jat (ѧ) – Ѧѧѧ (ćirilica), ѧѧѧѧ (obla glagoljica), volê (transliteracija) – te premda ćiriljični način zapisivanja točnije slijedi izgovor, sastavljajući svaki prigovor možebitnom zanemarivanju slovnih vrijednosti odlučno odbijaju sljedećim objašnjenjem: "To znači da smo prednost dali glagoljičnom dijelu kanona i ponašali se tako kao da je svaka riječ prvotno napisana glagoljicom. Time se griješi protiv realnosti jer je npr. najopsežniji kanonski tekst Suprasalski zbornik ćiriljični (i mnoge su riječi samo u njemu zavedene), ali u suprotnome bismo iznevjerili primjere iz glagoljičnoga dijela kanona. Dali smo prednost starijoj azbuci i stoga što je hrvatska tradicija staroslavenske pismenosti glagoljična." (str. 6).

Ostale posebnosti slovnoga bilježenja uključuju pojednostavnjeno svođenje desetičnoga i (pisanoga sa i; glagoljično ѣ, ćiriljično i) pod dvadesetično i (glagoljično ѡ, ćiriljično ѡ), označavanje slova *sta* znakom ê umjesto dvoznakom št te upotrebu ukošenih latiničnih dvoslova *th*, *ks*, *ps* prema izgovoru za odgovarajuća grčka slova. U Uvodu Rječnika nalaze se kratka i vrlo korisna pravila o izgovoru pojedinih latiničnih slova koja su nastali postupkom preslovljavanja – iz toga je ponovno vidljiva težnja sastavljачa za rekonstruiranjem domaćega ukorijenjenijeg načina zapisivanja, pri čemu nije toliko važno posredovanje samoga izgovora.

Svoje je logično mjesto našla u koncepcijskom sklopu Rječnika i pregledna tablica koja sadrži sva slova oble i uglate glagoljice te ćirilice, zatim njihove brojevne vrijednosti s imenima te preslovljene i transkribirane (prezvukovljene) zapise svakoga pojedinog slova.

Natuknički je dio Rječnika nastao po svemu sudeći izbjegavanjem svih stran-

putica dosadašnjih manjih staroslavenskih rječnika i posvudašnjim provođenjem organizacijskih usmjeravanja prilagođenih određenim leksikografskim posebnostima izrade. Zamjetljivo je da Rječnik ne djeluje kao cjelina kojoj su dijelovi samo pojedinačnosti pripadno povezane matičnim jezikom i azbučnim slijedom. Prije bi se moglo reći da su natuknice u živoj komunikaciji koja se postiže međusobnim upućivanjem jedne na drugu. Na taj se način djelotvorno povezuju riječi od kojih se jedna kao oblično čestotnija jedinica povezuje uputnicom sa svojim kanonskim oblikom (primjerice: **prijemlję** v. **primati**) ili se neobrađena, tj. "diskriminirana" natuknica upućuje na uobičajeniji ili etimološki pravilniji oblik koji se onda gramatički i značenjski razrađuje (primjerice: **materъ** v. **mati**).

Ako pak neka jezična jedinica u svojoj paradigmi sadrži tvorbene nepravilnosti ili se etimološki udaljava od osnovnoga oblika riječi, onda se obično navode početni oblici gramatički uvjetovane promjene (primjerice: **dobrъ** *prid.*, *komp.* **lučiti** ili *aor.* 2. *l.* i 3. *l.* *jd.* **žive**, **ži** pod natuknicom **žitl**). Sastavljači su očito itekako bili svjesni mjerila vjerojatnosti koja upravljaju ili ne upravljaju svijesću onih koji se po prvi put susreću sa staroslavenskim tekstovima. Zato ne bi smjelo začuditi ni odmjereno poštivanje izgradnje desnoga hrvatskog stupca po zakonitostima oblikovanja značenjskih grozdova. Suodnošenje jezične građe ponovno je postignuto usporednim ulančavanjem sinonimnih riječi pa se uz natuknicu **žiznъ** navode prave istoznačnice: **životъ**, **žitie** i **žitъ**. Osim sinonimnih riječi svoje su mjesto našle i istozvučnice koje se, naravno, obrađuju natuknički zasebno, ali se opet upozorava na istovjetnost njihova jezična materijala obročavanjem homonimnih parova ili nizova (**dobro**,¹ – a s. – dobro; imovina / **dobro**,² pril. – dobro).

Dalekosežnost rječničke obrade, koja ipak ne opterećuje sam sustav do krajnosti, ogledava se i u iscrpnom navođenju svih značenjskih mogućnosti koje može pokrivati jedan leksem. Pritom se također mogu oblikovati značenjski grozdovi, ali sada u hrvatskom objašnjavačkom dijelu nastalom rasporedom riječi u susljedne semantičke krugove. Tako se uz **obrazъ** navode sljedeće skupine značenja: izgled, lik, pojava; oblik, forma; odjeća; način; slika, kip; simbol, znak; primjer, uzor(ak); ponašanje. Bogatstvo je leksičke ponude dobro došlo posebice kada se trebaju zadovoljiti kontekstualno uvjetovane potrebe točnoga ili barem približno točnoga prijevoda s neživoga jezika kakav je staroslavenski.

S obzirom na jezične naslage židovskoga, latinskoga i crkvenoslavensko-liturgijskoga kruga u hrvatskostaroslavenskoj pismenosti, više je natuknica dobilo uz uobičajene hrvatske istovrijednice i prikladna objašnjenja koja određuju njihovo značenje i civilizacijsku pripadnost. Zato je u skladu s takvim nazivoslovnim određenjima riječ **paraskevъ** *glj* iscrpno objašnjena sljedećom leksikografskom definicijom: petak, dan spremanja kada se Židovi uoči subote pripremaju za blagdan; Petka, *os. ime*.

Osim semantici kao važnijemu sloju izrade svakoga dvojezičnika, posvećena je oveća pozornost i sintaktičkoj naravi pojedinih oblika koji zbog konstrukcijskoga vezivanja u osobite izrazne ili opisne tvorbe uza se vezuju određene (ne)punoznačne riječi: **hoditi vъ čemъ** – baviti se čime; **otęti volnъstvo** – narušiti vojničko dostojanstvo; **daleče s tvoritl čto otъ kogo** – odstraniti, ukloniti što od koga, itd.

Premda su sastavljači neizbježno morali pribjeći pojednostavnjivanjima, ipak su se zdušno založili za iznošenje istančanosti na svim ostalim jezičnim razinama kako bi se izbjegle predvidljive zabune ili dvojbe. To

se uglavnom odnosi na mogućnost dvostrukoga ili višestrukoga pripadanja iste riječi različitim gramatičkim vrstama, na mnoštvo njezinih tvorbenih mogućnosti te na različitost grafijskih ostvarenja koja omogućuju da se jedna riječ natuknički bilježi kao dvije i zbog vrlo malih odstupanja u njezinu slovnom zapisu. Iz toga proizlazi uvećana obavijesnost gramatičkih odrednica koje upućuju npr. da *že* može biti i prilog i veznik (morfološka dvopripadnost), da *kratsъ* dolazi kao dio brojnih priložnih izraza (tvorbena višepripadnost) i da riječ *ѡа*, osim što može biti veznik i čestica u kojem imperativnom obliku, služi za tvorbu pitanja ili pojačavanje rečeničnoga sadržaja (višestrukost sintaktičkih uloga). Popisu uporabnoga uokviravanja staroslavenskoga leksika pridružuju se i zasljedovanja kolebljivoga zapisivanja: riječ *kesarъ* pojavljuje se u D jd. kao *kesarovi* i *kesarevi* (dvostrukost fonološkoga ostvarenja), a *ipokritъ* se može pisati i kao *ipokritъ* (grafijska dvostrukost). S druge strane, tamo gdje bi nejedinstven način gramatičkoga opisa narušio razumijevanje, rječnički se obrađuje samo onaj oblik kojim se postiže nedvosmislenost. Pritom se zacijelo morala uzimati u obzir briga o istodobnom ujednačavanju razlika, davanju prednosti opisa očekivanijem obliku pojavljivanja riječi te rasterećenju svake jezične jedinice od zalihosnoga načina slovno prikazivanja, a sve to uz oprez da ne dođe do jezičnoga nasilja. Zbog toga se, primjerice, prema grafijskom rješenju u glagoljičnom tekstu te stezanjem i pojednostavnjenim prelaskom završnoga

-ъ(j)e u *-ie*, umjesto *milosrѡdъ(j)e*, -a, dobiva na kraju jednostavnije i obavjesnije *milosrѡdije*, -ѡ.

Mali staroslavensko-hrvatski rječnik djelo je određeno ponajprije svojom namjenom, odmjerenošću jezične obrade i poticajnim djelovanjem na svakoga tko se zanima za stare jezične i književne (staro)slavenske teme. Budući da sadrži više od devet tisuća riječi, ciljevi kojima se posvećivala izrazita pozornost pri sastavljanju nametali su povećanu količinu opreznosti i nužne savjesnosti u provođenju nemalog broja unaprijed postavljenih kriterija. Najvažniji od njih uključivali su poštivanje načela tradicijske pretežnosti glagoljičnih tekstova hrvatsko-staroslavenskoga podrijetla, tj. ostvarenje sukladnosti oblika u tekstu i u Rječniku te prilagodbu "obzoru očekivanja" zainteresiranog primatelja koji se početnički nastoji uključiti u sustav staroslavenskoga jezika. Na to se nadovezuje i metodološka dosljednost u obradi spomenute jezične građe te primjerene smjernice i objašnjenja koja uspješno uklanjaju najčešće pogreške u čitanju, pisanju i gramatičkom opisivanju.

Mali staroslavensko-hrvatski rječnik plod je dugogodišnjeg radnog iskustva stručnjaka u znanstvenim istraživanjima i visokoškolskoj nastavi, a zajedno sa staroslavenskom gramatikom (Staroslavenski jezik, 2003.) i čitankom (Slovo iskona, Staroslavenska/starohrvatska čitanka, 2002.) Stjepana Damjanovića predstavlja temelj suvremenoga pristupa slavenskim jezičnim počecima.

Jakov Sabljic